

REFLECȚII ASUPRA SITUAȚIEI BISERICII ÎN CONTEXTUL SOCIAL-POLITIC ȘI RELIGIOS AL EUROPEI SECOLELOR AL XVII-LEA – XIX-LEA

Ovidiu Horea POP*

ABSTRACT. *Reflections on the Situation of the Church in the Social, Political, and Religious Context of Europe in the 17th–19th Centuries.* The study highlights the difficult situation of the Catholic Church after the Peace of Westphalia (1648) with the end of religious military conflicts in Europe. This marked the beginning of the era of confessions and French hegemony, which lasted until 1715. This era was also known as the era of confessional absolutism, represented by the connection between the state and the Church. It should be noted that the unity between Church and State was not questioned. The State provided the Church with the coercive means at its disposal to obtain recognition of religion and respect for its practice.

Keywords: Church and state, Catholic Church crisis, Catholic Reformation, Illuminism, Jansenism

Cuvinte cheie: Biserică și stat, criza Bisericii Catolice, Reforma catolică, iluminism, jansenism

Introducere

Studiul pe care încercăm să-l propunem ne evidențiază starea grea a Bisericii Catolice după pacea de la Westfalia (1648) o dată cu terminarea confruntărilor militare în scop religios din Europa. Se naște acum epoca confesiunilor și a hegemoniei

* Conferențiar universitar doctor, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Dep. Oradea. E-mail: ovidiu.pop@ubbcluj.ro.

franceze, ce se extinde până către anul 1715. Epoca s-a mai numit și epoca absolutismului confesional, reprezentat de conexiunea dintre Stat și Biserică. Trebuie precizat că, unitatea dintre Biserică și Stat nu este pusă în dubiu. Statul pune la dispoziția Bisericii mijloacele coercitive pe care le avea la dispoziție pentru a obține recunoașterea religiei și respectul practicării ei.

Dacă Statul ajută Biserica în misiunea sa, pe de altă parte se apără de teoriile și de practica curiei, care propovăduia supremația Bisericii asupra Statului, dreptul Bisericii de a emana legi cu valabilitate în domeniul Statului, de a judeca și de a pedepsi cu pedepse temporale sau chiar de a depune suveranii.

Pentru a evita acest lucru s-a recunoscut Statului capacitatea de a se apăra în fața amestecului Bisericii, prin controlul activității sale, a numirilor ecleziastice și a învățământului. Cenzura cărților a fost scoasă de sub autoritatea ecleziastică sau a Inchiziției și au fost create tribunale guvernamentale. Contactele cu Roma au fost îngreunate. N-au fost admise sentințele provenind de la tribunalele romane. Sentințele tribunalelor ecleziastice puteau fi anulate de autoritatea civilă, în timp ce bulele papale trebuiau să fie prevăzute cu *exequatur* pentru a putea fi primite și publicate.

Episcopatul apărut după Conciliul din Trento (1545-1563) a făcut un pas înapoi față de cel existent în epoca Conciliului, întrucât a prevalat interesul și preocuparea jurisdicțională față de cura pastorală. Despre preoți putem face un discurs mai articulat: preoții erau mai bine formați, chiar dacă nu toți treceau prin Seminar, episcopiile fiind obligate să edifice Seminariile nu să le și frecventeze viitorii preoți. Existau mai multe tipuri de Seminarii: unul de tip mănăstiresc, iar cursurile se frecventau în altă parte; tip colegiu, unde ospitalitatea și studiul erau împreună; și cel pentru hirotoniri și care se deschideau de mai multe ori pe an pentru cursuri de formare și de reculegere în imediata împlinire a diferitelor hirotoniri. Se deosebeau astfel mai multe modele formative, unde rolul disciplinar, spiritual și de învățământ sunt distincte. Maria Tereza a introdus un model nou de Seminar și de preot. Au fost introduse materii noi, cum ar fi istoria, dreptul și pastorală. Teologia scolastică a fost exclusă în favoarea dogmaticii și ea pusă în umbra moralei. Unul dintre instrumentele principale ale pastoralei din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au fost catehismele. În Italia avem lucrarea lui Pietro Stella, care nu s-a limitat să studieze catehismele, ci a căutat să descopere și beneficiarii lor. Examinarea nivelului de alfabetizare ne conduce la catehismele mai mici, care erau destinate tuturor, însă aveau destinatari capabili să-i citească sau să-i răsfoiască clerul și o minoritate de laici. Stella mai

precizează că, pe lângă cultura analfabetă, catehismele se încadrează, mai ales în cazul lumii rurale, empirismului preoților vicari, unii dintre ei și nu arareori erau dedați vinului și culturilor agricole, îngrijindu-se de propriile familii ilegite și nu rugăciunii sau cărților¹.

Studiile despre mișcarea jansenistă sunt impunătoare. Unii, cum ar fi Jemolo², au considerat jansenismul drept o mișcare de ariergardă, ancorată în Evul Mediu, în timp ce istoricii din școala liberală l-au interpretat sub forma unei premise a liberalismului și a democrației moderne. Interpretările catolice au excelat prin superficialitate, văzând jansenismul un pesimism, o rece și calculată îndepărtare de Euharistie.

În general cercetătorii au evidențiat două orientări diferite chiar din veacul al XVI-lea. Pe de o parte, tradiția augustiniană, care sublinia suveranitatea Harului, căreia i se opunea o linie teologică ce accentua partea omului și propunea cerințe morale mai puțin rigide din convingerea că augustinianismul limita excesiv posibilitatea omului regenerat cu ajutorul harului. Una era conservatoare din tradiția augustiniană pesimistă, rigoristă și favorabilă întăririi autorității episcopilor. Cealaltă era mai degrabă progresistă, întrucât sub influența umanismului extindea în mod optimist capacitatea omului; ea descoperea în molinism teoria potrivită în vederea explicării spațiului libertății omului în raporturile cu harul lui Dumnezeu, pentru că în ambianța morală era mai degrabă binevoitoare și favoriza extinderea imunităților călugărilor în fața autorității episcopale. Faptul că era indicată autoritatea episcopilor se naște din simpla considerare că primii anti-janseniști erau iezuiți. Însă nu este sigur că toți anti-janseniștii prezentau o atitudine, mai ales cei din școala franceză aparținători clerului de mir sau noilor congregații franceze. Era posibil ca două tendințe, atât de diferite să aibă drept de cetățenie în Biserică. În atmosfera Contrareforme era dificil să se accepte principiul „diferiți, însă nu adversari”.

Începutul ostilităților a avut loc la Louvain odată cu ecoul iminentei publicări a operei *Augustinus* de Cornelius Jansenius, episcop de Ypres. Atacul s-a purtat pe dublul teren canonic-disciplinar și doctrinar. Punctul critic l-a atins atunci când s-a dorit condamnarea sensului înțeles de Jansenius, aplicând o interpretare a faimoasei *comma pianum*, exprimată de către antiiezuiți. Dezbaterile s-au mutat din domeniul natural, adică de la confruntarea teologică spre o altă dezbateră.

¹ P. Stella, *I Catechismi in Italia e in Francia nell'eta moderna. Proliferazione tra analfabetismo e incredulità*, în *Salesianum* 49 (1987), pp. 303-322.

² A. C. Jemolo, *Stato e Chiesa negli scrittori politici italiani del '600 e del '700*, Pompei 1972.

Au început astfel atașamentul janseniștilor la mișcarea galicană din secolul al XVII-lea. Totuși, jansenismul n-a fost o mișcare coerentă. Sub acest concept identificăm orientări diferite. În Franța trăia un cunoscut preot de moravuri austere. Se numea Saint-Cyran. A fost arestat la 14 mai 1638, iar cu opt zile mai înainte a murit în Belgia, Cornelius Jansenius. Lucrarea lui Jansenius a fost interzisă, dar din cauza acestei interdicții se răspândi în întreaga Franță. Saint Cyran a angajat un avocat să apere lucrarea. Avocatul se numea Antoniu Arnaud. Criza n-a rămas numai teologică. La un moment dat regina a semnat un ordin prin care Arnaud era obligat să meargă la Roma ca să dea socoteală Papei de purtarea sa, respectiv apărarea cărții. Arnaud n-a dorit să plece, dar ordinul cu pricina a nemulțumit Parlamentul, care declara că legile Bisericii galicane nu îngăduiau ca un francez să fie judecat în afara Franței. Astfel problema din teologică a devenit politică.

După moartea lui Saint-Cyran (1643) rolul de conducător al mișcării a fost înșușit de Antoniu Arnaud. Pe lângă apărarea interpretării catolice el a început să lanseze polemici anti-laxiste. În lucrarea *De la frequente communion*, Antonio Arnaud relua ideile lui Saint Cyran cu privire la amânarea Tainelor, considerată necesară pentru a face mai esențială și mai sinceră convertirea. Se repeta principiul că nu Taina aduce credința, ci credința se exprimă în Taină. Arnaud nu dorea să comunice o învățătură exoterică și nu dorea să favorizeze declinul practicării cuminecării și a devoțiunii euharistice.

I. Suprimarea Ordinului iezuit³

După o activitate prolifică, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, membrii iezuiți au generat un orgoliu ce va compromite ascultarea de Sfântul Scaun. Această atitudine a determinat o largă opoziție și rivalitate printre cei inspirați de spiritul iluminist și anticlerical, specific epocii, identificând în acest ordin avangarda Bisericii catolice. Pe lângă interferențele în controversele politice, mai existau conflicte cu alte ordine mai vechi. Iezuiții se bucurau de aprecieri cu privire la învățământul superior și erau criticați pentru metoda didactică considerată conservatoare. Opoziția a penetrat în mediile iluminate ale Curților și ale guvernelor țărilor latine, ajungându-se la o adevărată ofensivă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

³ Lamalle, E., *Compagnia di Gesù*, in Enciclopedia Cattolică, IV, Casa Editrice Sansoni, Firenze, pp. 80-89.

Prima țară care a luat la țintă ordinul iezuit a fost Portugalia. Ministrul Pombal a hotărât să reprime ordinul. Bunurile au fost sechestrate, călugării întemnițați, iar alții au fost debarcați pe coastele Statului Pontifical. Rapid a intrat în conflict și Franța, care număra numeroși adversari, aici menționăm mai ales pe janseniști. S-a ajuns, în 1762, la desființarea ordinului în Franța, aderând la această soluție chiar și Ludovic al XV-lea. S-a consimțit ca bunurile să fie confiscate de către Stat, iar preoții să poată continua activitatea de îngrijitori de suflete, ca preoți seculari și sub jurisdicția episcopilor diecezani. Următoarea țară care s-a raliat curentului general de alungare a iezuiților a fost Spania, în 1767. Ulterior, chiar și fiul lui Carol al III-lea, Ferdinand al IV-lea, regele celor două Sicilii, va trece la expulzarea iezuiților în Statul Pontifical.

În contextul acesta, dominat de dezbaterile din jurul iezuiților a fost ales papă Clement al XIV-lea (1769-1774), din rândurile călugărilor franciscani conventuali. La început, el a fost animat de o atitudine moderată, însă considera suprimarea ordinului un lucru posibil, atât din punctul de vedere al dreptului canonic, cât și din punctul de vedere al utilității practice. Preocupat de pericolul unei schisme și presat de guvernele aparținătoare casei de Bourbon a emis breva *Dominus ac Redemptor*, în 21 iulie 1773, ordonând suprimarea Ordinului iezuit. Membrii iezuiți au primit permisiunea să intre în oricare alt Ordin, sau să rămână în casele proprii cu condiția să nu presteze funcții sacre și să se supună autorităților ecleziastice sau să lucreze la mântuirea sufletelor fiind puși la dispoziția episcopilor. Trebuie să spunem că măsura aceasta a fost o grea lovitură dată Bisericii, mai ales în domeniul învățământului și al misiunilor.

Încercăm să formulăm o apreciere cu privire la caracterul și valoarea iluminismului catolic din țările germane, chiar dacă acesta nu prezintă unitate și este diferit de la regiune la regiune. Printre catolici exista un grup redus de erudiți, literați și teologi ce simpatizau cu raționalismul declarat, antidogmatic și antiecleziastic. Mult mai consistent era numărul acelor care, clerici și credincioși, înclinau spre iluminism, fără să renunțe la credință și la instituțiile Bisericii. Ei erau contrari supranaturalului și pentru o viață bisericească mai plină de fervoare, diluau dogma și morala și deschideau calea către indiferentismul religios. Religia amenința să se reducă la o simplă morală. Iluminismul, înțeles drept o revoltă împotriva revelației și a supranaturalului, trebuia să se deosebească de reformismul din sectorul practic care s-a ocupat de constituția ecleziastică și de disciplină, de liturghie și de devoțiuni populare, de învățământul religios și de instruirea și formarea clerului. Conștiința

ecleziastică era decăzută, iar ideea primatului roman era inexistentă în ochii multora. Se căuta limitarea drepturilor în favoarea drepturilor episcopale și de Stat. Puterii civile i se atribuia o amplă putere de a supraveghea Biserica. Organizarea ecleziastică din diferite State a primit o tentă mai naționalistă și autonomă. Discuții pe tema doctrinelor discriminante în domeniul dogmatic nu mai erau dorite, iar în practică se ajungea la un sincretism religios. Se manifestau tendințe de reformă atât în privința predicării cât și în privința catehizării. Morala va trece în prima linie. Liturghia s-a dorit să treacă la o maximă simplitate și să fie dezgolită de elementele simbolice și misterioase. Pelerinajele și procesiunile, indulgențele, consacările și binecuvântările, anumite devoțiuni populare, cum ar fi cele dedicate Preasfintei Inimi a lui Iisus și rozariul, erau pentru iluminați un ghimpe în ochi, ei vedeau peste tot deformări și abuzuri. Întrebuințarea limbii latine în cult a fost restrânsă și au existat curente care au cerut chiar suprimarea celebrării euharistice. Mai existau curente care reclamau abolirea celibatului ecleziastic și a unor mănăstiri, considerate drept leagăn al fanatismului. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în numeroase publicații și prin cancelariile statale s-a vehiculat ideea proiectului trecerii bunurilor Bisericilor și al mănăstirilor în patrimoniul Statului. Ilumiști luptau împotriva formalismului religios, împotriva metodei învățământului teologic, împotriva superstiției, a credinței în magie și vrăjitoriei, de altfel foarte răspândite, apoi în căutarea miraculosului, care cereau diminuarea numărului sărbătorilor, considerate prea numeroase. Arma împotriva acestora era constituirea de noi parohii care era văzută un pas înainte în organizarea misiunii în favoarea sufletelor. De asemenea, s-a considerat foarte pozitiv tot ce s-a făcut în direcția îmbunătățirii școlii, perfecționarea pedagogiei și a didacticii și a învățământului catehetic. A fost începută reforma studiilor teologice, care pierduseră contactul viu cu trecutul măreț și cu propriul timp. Reforma studiilor operată de către Maria Teresa a adus o inovație utilă și a condus la surse teologia pozitivă.

II. Reformele ecleziastice operate în Austria de către Maria Tereza și Iosif al II-lea

Noutățile politicii ecleziastice au început sub Maria Tereza (1740-1780), înțeleaptă și evlavioasă. Ea a dorit să îmbunătățească procesul de formare burgheză a Statului și să îmbunătățească condițiile grijii față de suflete, lucru ce a îndemnat

Statul la o serie de reforme, care conțineau o prezență în spiritul iluminist al timpului. S-a limitat creșterea numărului de mănăstiri, considerate prea numeroase, și a patrimoniului ecleziastic, a cărui administrare a fost supusă controlului statal, a fost interzisă admiterea în mănăstiri a persoanelor care aveau vârste sub 24 de ani, a fost abolită scutirea fiscală a clerului, a fost interzisă proclamarea decretelor pontificale fără aprobarea Statului, a fost redus la 24 numărul sărbătorilor și s-a introdus cenzura statală pentru cărți. A fost aplicată reforma studiilor superioare și diminuarea influenței ecleziastice din școli. S-a început cu reorganizarea universităților, coordonată de un medic de la Curtea imperială, un olandez jansenist, neînduplecat adversar al iezuiților. S-a continuat cu reorganizarea studiilor teologice prin implicarea unui abate benedictin cu vederi liberale. În felul acesta, educația preoților sub forma funcționarilor statali nu putea fi privită lipsită de preocupări, totuși noul plan de studii avea o parte bună întrucât dădea o mai mare importanță valorii izvoarelor și științelor auxiliare ale teologiei și trata mai bine istoria Bisericii, disciplină foarte neglijată în școlile iezuiților, patrologia și pastorală ca discipline distincte. În sectorul școlii primare, dreptul școlar statal introdus în 1774 avea un caracter conservator și respecta drepturile Bisericii⁴.

Sub Maria Tereza reînnoirile s-au aplicat fără dificultăți deosebite, deoarece suverana a căutat să-și procure pe cât posibil aprobarea Scaunului Apostolic. Rămâne faptul că de atunci s-au pus bazele sistemului funest al cezaro-papismului austriac. Exponenții și promotorii lui principali au fost fiul Mariei Tereza și împăratul Iosif al II-lea, profesorul de științe economice de la Universitatea din Viena, von Sonnenfels (+1817), dar mai ales cancelarul de Stat, principele Kaunitz (+1794).

Ca monarh absolut, Iosif al II-lea aspira să dea Austriei o organizare centralizată, pe modelul Prusiei. Biserica, cu finalitățile ei contrareformatoare și-a oferit sprijinul Statului și a fost privilegiată de către acesta. În contextul iluminismului cadrul general se schimbă, iar Statul trece de la protejarea Bisericii la dominarea și tutelarea ei. Pe de o parte, el a abolit privilegiile învechite, iar pe de altă parte, și-a permis să se amestece nejustificat în sectoare ecleziastice. Maria Tereza (1740-1780), prin reformele ei în Austria, a deschis porțile iluminismului, aproape pe nesimțite, dar în același avea o atitudine negativă față de anumite aspecte ale noului *Weltanschauung*. Ea vede spiritul sarcastic al noului curent încarnat în persoana dușmanului personal, Frederic al II-lea al Prusiei, pe care Iosif al II-lea îl admira și căuta în secret să-l imite. Darul

⁴ Rady, M., *Habsburgii: ambiția de a stăpâni lumea*, Corint, București 2023, pp. 333-334.

cel mai important pe care Maria Tereza l-a lăsat moștenire monarhiei a fost Volksschule, școala elementară pentru a cărei organizare a participat cu un rol hotărâtor abatele Ignaz Felbinger (+1788) de la abația canonicilor augustinieni din Sagan, în Silezia. El a introdus și învățământul obligatoriu al religiei în școli. Sub Maria Tereza a fost limitat numărul pelerinajelor, al procesiunilor și al sărbătorilor. Ctitorirea de mănăstiri a fost limitată și îngreunată, iar închisoarea monastică a fost abolită.

III. Criza Bisericii din Vechiul regim

În secolul al XVIII-lea toate Bisericile au avut o perioadă foarte dificilă, iar în cazul Bisericii Catolice romane asistăm la o perioadă în care semnele de decădere sunt mult mai numeroase decât cele de înnoire. Puterea exterioară a acestei Biserici, care poseda bogății imense și era prevăzută cu numeroase privilegii, dar mai ales era susținută de către Stat, rămâne aparent considerabilă, însă slab creditată și compromisă. Pe de o parte, viața civilă progresează, pe de altă parte, devin tot mai evidente separarea dintre lumea în progresul economic, social și cultural și ierarhia ecleziastică, plasată într-o poziție incapabilă de a deosebi între exigențele autentice de credință și aspectele contingente, însușite de Biserică și de teologie de-a lungul veacurilor și rămase pe poziții depășite.

Aspectul acesta este evident pentru Sfântul Scaun. Astfel, galicanismul și febronianismul nu sunt simple argumente scolastice, ci expresia doctrinală a unui sentiment anticurial, tot mai răspândit în Europa catolică, unde sunt tot mai numeroși cei care reduc primatul papal la un privilegiu onorific. În Europa despotismului luminat unde guvernele se străduiesc să-și îmbunătățească condiția economică din Statele lor, să-și reformeze instituțiile într-un mod cât mai rațional și să-și promoveze instruirea, Puterea Pontifului roman este tot mai redusă din cauza condiției de mic prinț italian, în timp ce administrarea înapoiată a Statului Pontifical provoacă critici și sarcasm, iar poziția internațională a acestui Stat este obiect de rivalitate între Viena, Paris și Madrid, obligând Suveranul Pontif la compromisuri diplomatice și împiedicându-l să exercite o autoritate supranațională. Puterea temporală revendicată drept condiție necesară pentru independența papalității față de lume, a devenit în realitate o cauză și mai mare a slăbiciunii. Se notează că, pe parcursul secolului al XVIII-lea, cu excepția pontificatului lui Benedict al XIV-lea, influența Romei asupra evenimentelor din lume

era foarte redusă, în timp ce raportul cu gândirea societății se termina în stereotipuri și proteste sterile. Urmărind istoria culturală a secolului al XVIII-lea se notează absența participării Bisericii și a conducerii superioare la discuțiile mai importante ale vremii, Roma intervenind în toate cazurile în mod negativ, impunând silențiul sau anatema.

Practica religioasă rămâne prezentă în viața maselor, însă trebuie să spunem că religia este mai mult conformism față de tradițiile sociale decât convingere. Mai ales nobilimea și burghezia cultă se emancipează tot mai mult sub influența luminilor. Filosofia, stimulată de progresul științelor experimentale și de dezamăgirea produsă de interminabilele dezbateri din jurul jansenismului, s-a substituit teologiei în calitate de cadru de gândire, iar acest lucru s-a produs cu atât mai mult cu cât, Biserica oficială se încăpățâna să rămână campioana unei concepții despre lume, a științei, a societății și a educației în care totul era preconstituit și în care nu era loc pentru progres. Pentru realizarea acestor exigențe, tot mai anacronice, într-o lume cuprinsă de modernitate, se formează tendința de a organiza viața socială pe o bază secularizată, se subliniază autonomia individului în fața autorității politice și ecleziastice și se preconizează o religie naturală, întipărită în inima omului și tolerantă față de toate opiniile, substituindu-se nu numai devoțiunilor baroce, considerate manifestări superstițioase, dar și față de dogme, sacramente și de orice organizare confesională.

Responsabilii Bisericii catolice, lipsiți de clarviziunea necesară pentru elaborarea unei noi antropologii religioase care să fie fidelă mesajului revelat, dar și să se adapteze la noile orientări intelectuale ale timpului, s-au demonstrat incapabili de a renunța la confuzia existentă din Evul Mediu, dintre structurile ecleziastice autentice și structurile aristocratice din Biserica Vechiului regim, care nu au nimic evanghelic, cum ar fi sistemul beneficiar. De la Conciliul din Trento, Biserica nu s-a mai putut reforma din cauza opoziției suveranilor care vor profita ținându-și aproape nobilimea, dar aranjându-și și cadeții. Caracterul nepotrivit al sistemului, agravat de numeroase abuzuri, devine tot mai evident și insuportabil atât în plan pastoral cât și în cel social și va fi suficientă numai o ocazie ca să fie răpus de spiritul timpului, în cea mai mare parte a Europei, cu pericolul ca această reformă de structură, în sine bună, dar realizată împotriva plăcerilor autorităților ecleziastice, surprinse de rapiditatea prăbușirii, pe care nu o prevăzuseră și care să apară în ochii multora sub forma unui preludiu al dispariției Bisericii înseși.

Una dintre numeroasele instituții ecleziastice, bolnavă la sfârșitul Vechiului regim dar și dintre cele mai lovite era organizarea monastică⁵. În ciuda faptului că peste tot existau persoane consacrate fervente și superiori ca număr decât lăsau să se înțeleagă simplele generalizări, instituția încetase de mai mult timp să apară în ochii lumii o mărturie puternică de virtuți evanghelice. Mănăstirile nu pot fi considerate locuri de desfrâu și corupție, după cum le descrie o anumită literatură, totuși tonul lor religios era mediocru în general, iar în afară de anumite ordine mai severe, în ochii lumii, făceau figura unor leneși, cu proprietăți funciare vaste. Mai multe mănăstiri construite în Evul Mediu erau de mai multă vreme pe jumătate goale. În privința ordinelor cerșetore, dacă bogăția lor era mai puțin provocatoare, sufereau și ele o criză a fervorii accentuată de o criză a disciplinei, mai ales în țările meridionale, și chiar dacă se găseau printre ei predicatori zeloși și apostoli ai carității, totuși o mare parte constituiau o plebe ecleziastică și puțin edificatoare, ținte ușoare pentru cei ce criticau voturile religioase. Pe lângă înmulțirea frecventelor abandonuri, adversarii denunțau pe de altă parte caracterul inutil al ordinelor religioase, recunoscând utilitatea numai pentru aceia care se consacrau exclusiv pentru învățământ sau pentru îngrijirea bolnavilor. Nu rămânem stupefiați dacă pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, guvernele, încurajate de opinia publică, vor seculariza o parte din mănăstiri și vor utiliza bunurile lor pentru fondarea de noi parohii, cerute de explozia demografică, dar și pentru subvenționarea învățământului și asistența săracilor, activități ce vor fi regăsite în cadrul serviciului public. Măsurile acestea făceau parte din politica ce se accentua în toate țările catolice de la sfârșitul secolului și împotriva viziunii autorității ecleziastice conștientă de caracterul greșit al situației, dar care protesta doar de pe vârful buzelor. Intenția acestei campanii era desigur de reformare a monahismului mai degrabă decât a suprimării sale, însă modul de a proceda (apelul la puterea civilă, ignorarea sistematică a obiecțiilor din partea Sfântului Scaun și luarea în considerare a criteriilor utilitariste și mai puțin a celor supranaturale) s-a constituit într-un precedent. În 1782, Iosif al II-lea a dispus suprimarea tuturor ordinelor contemplative, a ordinelor cerșetore și a tuturor mănăstirilor rău guvernate.

⁵ Putem nota lovitura generalizată dată bibliotecilor mănăstirilor desființate, colecțiile lor de cărți au fost distribuite universităților, școlilor și Bibliotecii imperiale. Multe din edițiile vechi au fost pierdute, considerate prea dificil de transportat. Altele au fost lăsate să putrezească sau au fost aruncate în lacuri. În total aproximativ două milioane și jumătate de cărți au fost distruse. Rady, M., *Habsburgii, ambiția de a stăpâni lumea*, p. 341.

Bunurile lor au fost sechestrare de către Stat și destinate fondului ce ține de religie și care ar fi trebuit să servească la plata pensiilor și a salariilor preoților și capelanilor. Scopul era acela de a concentra tot mai mult viața religioasă în parohie și în pastorația parohială, iar în 1783 au fost emanate dispoziții ridicole cu privire la frecvența ceremoniilor religioase celebrate în mănăstirile rămase. În același timp cu suprimarea mănăstirilor a avut loc crearea de noi parohii subvenționate din fondul ce ținea de religie. Politica bisericească urmată de Iosif al II-lea avea un caracter foarte autoritar și va duce la dependența Bisericii de Stat, o Biserică națională independentă față de Roma. Reformele sale nu doreau să combată credința, ci eliminarea superstiției din conștiința populară, eliminarea prostiei, care după părerea sa expunea Biserica ridicolului în fața laicilor⁶.

Reformele politico-eceziastice au debutat cu Edictul de toleranță din 1781, care a permis luteranilor, calvinilor și ortodocșilor drepturi civile și libertate de cult la fel cu majoritatea catolică. Anumite norme limitative, cum ar fi cele care interziceau construcția turnurilor în preajma Bisericilor catolice, trebuiau să garanteze precedența religiei catolice-romane. Tolerant s-a arătat Iosif al II-lea și față de evrei, cărora le-a permis drepturi și libertate de cult, eliberând persoanele de neplăcutele limitări ale libertății de mișcare⁷. Bunurile luate de către Stat au fost destinate fondului religios și au fost întrebuințate pentru sublinierea vieții religioase din parohii și a pastorei parohiale.

Dacă criza era foarte vie printre monahi, ea era resimțită și în mijlocul clerului de mir. Exista un număr excesiv de preoți ce trăiau din veniturile unui beneficiu minimal și nu operau practic vreo activitate pastorală, lucru ce reprezenta defectele Bisericii de la sfârșitul Vechiului regim.

Modul acesta arbitrar de acțiune al Împăratului l-a determinat pe Papa Pius al VI-lea să facă o vizită la Viena în februarie 1782. Papa n-a obținut rezultate palpabile, singura satisfacție i-a dat-o atașamentul popular, exprimat peste tot de-a lungul traseului. Împăratul i-a întors vizita în 1783 și nici cu această ocazie nu s-au putut obține rezultate tangibile⁸.

⁶ Ibidem, pp. 337-340.

⁷ Ibidem, pp. 342-345.

⁸ Ibidem p. 340.

IV. Revoluția franceză și nașterea naționalismelor

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea se înregistrează schimbări foarte radicale ce deosebesc această perioadă de alte perioade din istorie. Revoluția franceză a izbucnit în entuziasmul intelectualilor europeni, însă foarte rapid a luat o direcție curioasă, surprinzând pe mulți și punând capăt marilor speranțe din secolul Luminilor. Au urmat campaniile militare ale lui Napoleon care vor tulbura situația politică și socială a Europei, făcând ca noul despotism să ducă la prăbușirea definitivă a ultimelor speranțe iluministe. Filosofia kantiană a avut în lumea gândirii caracterul de concluzie și de depășire? la fel precum Revoluția franceză l-a avut în domeniul realității sociale. Ea a început ca o lucrare de actualizare și împlinire a civilizației iluministe și s-a încheiat cu o orientare antitetică. Rațiunea umană și pacifista a inventat ghilotina și armatele lui Napoleon; visul unei întoarceri la viața idilică a naturii, împreună cu egalitatea, fraternitatea și libertatea vor înceta sub presiunea tiranilor; amurgul întunecat al crimelor vor substitui secolul luminilor. Rațiunea a știut să demoleze, dar părea incapabilă să reconstruiască sau cel puțin era incapabilă de a crea ceva original și neconvențional.

În fața falimentului Revoluției se trezește sentimentul religiei strămoșilor, se apreciază eficacitatea sa pentru viața individuală, valoarea socială și istorică pe care o are ca factor de civilizație și progres. Se simte frumusețea și forța spirituală a tradițiilor transmise din generație în generație. Se experimentează nostalgia trecutului, sensul istoriei; se caută în istorie manifestarea unei forțe providențiale superioară indivizilor, a cărei lucrare să depășească concluziile căutate de voințele individuale. Rămâne credința în progresul uman, specifică iluminismului, rămâne încrederea într-o reînnoire profundă a vieții spirituale umane, însă această reînnoire se consideră posibilă nu prin negarea trecutului, ci căutând în el rădăcinile prezentului și bazele viitorului. În mod viu și conștient se afirmă, împotriva cosmopolitismului iluminist, conștiința naționalității, dragostea pentru elementele tipic individuale care disting viața unui popor de cea a altor popoare.

Crearea identităților naționale a fost un fenomen internațional. Teritoriile se constituie lent, mulțumită unor cuceriri și alianțe. Procesul formării națiunilor a reprezentat o revoluție ideologică, care a reunit mai multe elemente în determinarea unui patrimoniu cultural, care adeseori trebuia să fie inventat. La această muncă fiecare grup național s-a arătat foarte atent la ceea ce făceau concurenții săi.

Fenomenul care se verifică în arcul de timp dintre 1815 și 1848, sfârșitul revoluției și reluarea ei, este o stare de suflet, o atitudine psihologică ce manifestă o condiție de neînțelegere: se aspiră la ceva ulterior, însă care scapă continuu. Principiile de la 1789 au supraviețuit înfrângerii Franței, iar spiritul lor se amestecă cu ideile vechilor monarhii, convinge că le-au învins. Această ideologie, numită Romanticism, reprezintă depășirea filosofiei rațiunii de către filosofia vieții. Rezultă că romantismul nu reprezintă doar un moment istoric al unei epoci, ci o atitudine a spiritului uman.

Perioada care urmează căderii lui Napoleon este desemnată cu numele de Restaurare. În sens general termenul semnifică faptul că se dorește restaurarea principiului de autoritate, adus în criză de evenimentele ultimelor decenii. Restaurarea politică nu trebuie înțeleasă ca o pură și simplă reintegrare a trecutului, cum pretindeau curentele mai conservatoare, ci ca o barieră în fața revoluției, opera lui Napoleon în materie de abolire a privilegiului, a organizării statale, nivelarea în fața Statului. Preocuparea de a apăra principiului autorității în fața oricărui atac probabil determină guvernele să crească spiritul confesional, să controleze învățământul din Universități și sufocă peste tot conștiința critică. Nu se limitează a demasca pericolul concepțiilor ce fac referință în vreun mod la iluminism, ci privesc cu suspiciune chiar și orientările filosofice ce vreau să combată iluminismul în numele libertății. Se multiplică măsurile represive, în timp ce acestea se arată tot mai puțin eficiente.

Gândirea filosofică europeană nu urmărește o linie unitară, cum se verifică în literatura timpului, unde romantismul poate fi privit ca un unic filon de gândire. Apoi dintr-un punct de vedere istoric trebuie să notăm că romantismul a contribuit la îndepărtarea filosofiei de către știință, substituind vechea știință din secolul al XVIII-lea, bazată pe calcul și pe experiment, cu o nouă manieră de calcul științific, bazat pe intuiție.

Impostarea echivocă dată de Napoleon expedițiilor sale, care rapid se vor revela animate de spirit de cucerire și nu de zel revoluționar, vor provoca revolta popoarelor împotriva Franței, împotriva armatelor sale, dar și împotriva ideilor filosofice și împotriva programelor politice. Reacția s-a produs în toată Europa, însă în particular în Germania, unde forțele feudale, ce se bucurau de numeroase privilegii, s-au grăbit să prindă ocazia pentru a sublinia funcția proprie de clasă dirigentă, prezentându-se drept bastion împotriva invadatorilor și împotriva pretinsei avansări a revoluției. În felul acesta apărarea patriei s-a transformat în apărarea structurilor semif feudale, restrângând posibilitatea de acțiune a acelor ce înțelegeau urgența unei

reînnoiri profunde. În această situație a fost filosofia de a atrage asupra sieși interesul entuziasmant al tinerelor generații, iar fenomenul a apărut acceptabil și grupurilor conservatoare, întrucât gândurile născute din această renaștere își asumau direcții diferite de cele ale curentelor ce pregătiseră în Franța marea revoluție.

Printre temele dominante, pregătite de respectiva revoltă, trebuie subliniate opoziția dintre autonomia completă a popoarelor și cosmopolitismul iluminist. În ciocnirea cu armatele victorioase franceze, lupta pentru independență s-a transformat într-o apărare generală de tot ceea ce putea să apară drept patrimoniu caracteristic al țărilor ocupate sau amenințate: apărarea propriilor institute, ale celor mai vechi tradiții, ale costumelor locale, a religiei, a poeziei naționale, a sufletului popular, în cea mai amplă înțelegere. Apărarea patrimoniului tradițional s-a transpus în ambianța studiilor, în valorificarea cu pasiune a oricărei cercetări istorice: se identifica istoria cu tradiția, interpretată nu ca o analiză critică a trecutului, ci ca o exaltare a trecutului. Epocile studiate cu o mai mare simpatie au fost cele combătute de către iluminism, cea dintâi fiind epoca medievală. În privința antichității, aceasta s-a studiat într-un spirit nou, diferit de cel în care o studiaseră iluminiștii.

Apărarea valorilor naționale mai ales și exaltarea spiritului ca libertate au desfășurat o funcție cu caracter revoluționar. Nu există dubii că din gândirea romantică s-au inspirat, în marea lor diversitate, toate mișcările naționale ce zguduiseră din temelii structura Europei din secolul al XIX-lea: romantici au fost tinerii germani care au mărșăluit împotriva imperialismului napoleonian și tot romantici au fost simpatizanții lui Giuseppe Mazzini ce s-au răscolat împotriva regimurilor politice impuse de Sfânta Alianță.

Romanticii nutresc un dor puternic către libertate, lucru ce exprimă pentru mulți din ei chiar fondul realității și din această cauză o apreciază în toate manifestările sale. Libertatea este învățătoare și din acest motiv este esența, aluatul conștiinței. În ea se evidențiază individualismul, activitatea imediată a personalității și fiecare lucrare a maestrului reprezintă revelația de sus, este cuvântul lui Dumnezeu. Fichte a făcut din libertate baza sistemului său și chiar Hegel a văzut esența Spiritului în libertate. Romanticismul vrea libertatea, însă înainte de toate și mai ales libertatea națiunii și independența.

Națiunea reprezintă o formație istorică și nu reprezintă rezultatul unei convenții arbitrare de indivizi. Forțele spirituale care le determină se dezvoltă prin secole cu ajutorul unei urme particulare, care păstrează și accentuează tot mai mult

cu trecerea generațiilor și cu schimbarea indivizilor. Și precum spiritul unui popor ce se concretizează și trăiește în limbaj, în obiceiuri, în instituții; este o unitate organică vie peste singurele individualități, este aproape o personalitate mai amplă decât cele individuale, reunind aceleași personalități individuale, cuprinzând nu numai pe cei vii, ci și pe cei morți, generațiile trecute, dar și cele viitoare. Acțiunea forțelor istorice constitutive a spiritului național al unui popor se sustrage acțiunii singurelor voințe. În acest sens este absurd să gândim că limbajul este produsul unei înțelegeri dintre indivizii care îl vorbesc: această unică presupusă convingere nu s-ar fi putut stabili dacă indivizii n-ar fi fost capabili de a se înțelege și n-ar fi posedat deja un limbaj, care era presupus și nu rezultat.

Analog pentru națiune, indivizii, în chiar actul ce se presupune împlinesc actul de consens creativ chiar al națiunii și sunt deja purtători și întrupează spiritul național, care a fost constituit încet-încet de-a lungul secolelor de istorie. Această realitate spirituală nu s-a impus mecanic și nu subzistă ca ceva extrinsec și material. Națiunea reprezintă mai ales conștiința naționalității, conștiința vie prezentă în indivizii care o constituie. Națiunea este cu atât mai reală cu cât indivizii sunt capabili de a primi în sine și să facă proprii gândirea, sentimentele, aspirațiile, adică tot ceea ce constituie sufletul unui popor ce se revelă în istoria sa; de a retrăi în sine trecutul făcându-l să se întoarcă în prezent și mai ales să consacre toate propriile energii unei actualizări și unei creșteri a valorilor în care indivizii și generațiile simt principiul organigramei lor. Acesta reprezintă consensul indivizilor în favoarea vieții naționale, iar în acest context se poate afirma că individul își poate afirma libertatea sa. Este vorba însă despre un consens ce izvorăște din însăși intimitatea personalității individului, din zona vieții sale spirituale în care vorbesc și acționează vocile tradiției și a istoriei naționale. Acest context se manifestă mai ales în opera continuă, spontană și devotă a ideii naționale, în conștiința dorinței de subordonare a propriilor interese individuale a celor de la națiune, dorință ce nu se poate actualiza fără un sens religios al vieții.

Concluzie

Primele secole ale răspândirii jansenismului se întrepătrunde cu iluminismul. Chiar și pentru iluminism cuvântul de ordine a fost reforma, înțeleasă ca reacție la religiozitate și la lumea barocă și deschidere către modernitate. Ei se vor dezlănțui

împinși de încrederea în putința transformării omului cu ajutorul educației, acceptând absolutismul de Stat. În prima linie a fost Casa de Austria, preocupată să lumineze călăuzele publice, ajutându-le să abată obstacolele puse de prejudecăți, privilegii și de ignoranță⁹.

Călugării au fost criticați și stigmatizați ca inutili. Biserica n-a fost absentă. Totuși analizându-se publicistica s-a putut afirma slăbiciunea răspunsului din partea catolică. Necredința a fost abordată cu criterii anacronice. Cauzele necredinței au fost atribuite depravării obiceiurilor și aberațiilor inteligenței.

⁹ Ruggieri, G., *Teologi in difesa. Il confronto tra Chiesa e società nella Bologna della fine del Settecento*, Brescia, 1988.